

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD., dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. Jurnal Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

3. Deissinger T. The German dual system of vocational education and training: Its history, structure and contemporary challenges // International Journal of Training Research. — 2015. — Vol. 13, No. 2. — P. 101–116.
4. Маркова А.К. Психология профессионализма. — М.: Международный гуманитарный фонд 'Знание', 1996. — 308 с.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. — М.: Академический Проект; Фонд 'Мир', 2005. — 336 с.
6. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat: Darslik. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2011. — 420 b.
7. Shomurodov O.H. Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy-amaliy faoliyatga tayyorlash metodikasi: Ped. fan. bo'yicha falsafa dok. (PhD) ... diss. — Samarqand: SamDU, 2021. — 164 b.
8. Bünning F. Approaches to the implementation of dual study programmes in technical teacher training // TVET@Asia. — 2019. — Issue 13. — P. 1–15.
9. Ko'chimov Sh.N. Oliy ta'lim muassasalarida dual ta'lim tizimini joriy etishning tashkiliy-pedagogik mexanizmlari // Zamonaviy ta'lim. — Toshkent, 2022. — № 4. — B. 12–19.
10. Rauner F., Smith E. Rediscovering Apprenticeship: Research Findings of the International Network on Innovative Apprenticeship (INAP). — Dordrecht: Springer, 2010. — 254 p.
11. Ismailova Z.K. Kasbiy pedagogika: O'quv qo'llanma. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. — 280 b.
12. Euler D. Germany's dual system of vocational education and training: A model for other countries? — Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2013. — 88 p.

ADABIY TA'LIMDA O'QUVCHILARNING TAHLILIIY VA TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Abduvaliyeva Madina

NamDPI 2-bosqich magistranti

mabduvaliyeva85@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning tahliliy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning didaktik asoslari nazariy-tahliliy yondashuv asosida yoritilgan. Tanqidiy fikrlash tushunchasining mazmuni, uning tarkibiy komponentlari va badiiy matn bilan ishlash jarayonida ushbu ko'nikmalarni shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Bloom taksonomiyasiga tayanib, adabiy topshiriqlarning kognitiv darajalari ko'rsatiladi hamda bosqichma-bosqich didaktik model taklif etiladi.

Kalit so'zlar: adabiy ta'lim, tahliliy fikrlash, tanqidiy fikrlash, didaktika, Bloom taksonomiyasi, badiiy matn, reseptiv nazariya, scaffolding.

DIDACTIC FOUNDATIONS FOR DEVELOPING STUDENTS' ANALYTICAL AND CRITICAL THINKING SKILLS IN LITERARY EDUCATION

Abstract. This article examines the didactic foundations for developing students' analytical and critical thinking skills within the process of literary education, employing a theoretical-analytical approach. It analyzes the essence of critical thinking, its constituent components, and the opportunities for fostering these skills while engaging with literary texts. Drawing on Bloom's Taxonomy, the article outlines the cognitive levels of literary tasks and proposes a step-by-step didactic model.

Keywords: literary education, analytical thinking, critical thinking, didactics, Bloom's Taxonomy, literary text, reception theory, scaffolding.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ АНАЛИТИЧЕСКОГО И КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ЛИТЕРАТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье на основе теоретико-аналитического подхода рассматриваются дидактические основы развития навыков аналитического и критического мышления учащихся в процессе литературного образования. Анализируются сущность критического мышления, его составляющие компоненты и возможности формирования данных навыков при работе с литературными текстами. С опорой на таксономию Блума определяются когнитивные уровни заданий по литературе и предлагается поэтапная дидактическая модель.

Ключевые слова: литературное образование, аналитическое мышление, критическое мышление, дидактика, таксономия Блума, литературный текст, теория рецепции, скаффолдинг.

KIRISH

Adabiyot darslari o'quvchining badiiy matn bilan muloqotini, shaxsiy idrokini va qadriyatlar tizimini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchidan nafaqat asar mazmunini bilish, balki uni tahlil qilish, dalillar asosida baholash va o'z fikrini asoslab bayon etish talab etiladi. Shu sababli adabiy ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda tahliliy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini izchil rivojlantirishdir.

Amaliyotda adabiyot darslarining katta qismi matn mazmunini qayta hikoya qilish, asosiy voqealarni eslab qolish va xarakterlarni yodlash darajasida qoladi. Bunday yondashuv o'quvchini tayyor xulosalarni qabul qiluvchi shaxs sifatida shakllantiradi, mustaqil talqin qilish va baholash ko'nikmalarini esa yetarlicha rivojlantirmaydi. Shu bois adabiy ta'limning didaktik asoslarini qayta ko'rib chiqish va fikrlash ko'nikmalarini maqsadli shakllantirish imkonini beruvchi modellarni ishlab chiqish zarur.

Maqolaning maqsadi adabiy ta'lim jarayonida tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy-didaktik asoslarini aniqlash hamda ushbu jarayonni tashkil etish uchun bosqichma-bosqich model taklif etishdan iborat.

METODOLOGIYA

Tadqiqot nazariy-tahliliy yondashuvga asoslangan. Unda tanqidiy fikrlash, tahliliy fikrlash va reseptiv adabiy nazariya bo'yicha klassik va zamonaviy pedagogik-psixologik manbalar o'rganildi, ularning asosiy tushunchalari taqqoslandi hamda adabiy ta'lim sharoitiga moslashtirildi. Kognitiv darajalarni tasniflash uchun B.S.Blum taksonomiyasining L.V.Anderson va D.R.Krathvol tomonidan 2001 yilda qayta ko'rib chiqilgan varianti asos qilib olindi.

Maqolada empirik tajriba-sinov ma'lumotlari keltirilmaydi. Taklif etilgan model nazariy tahlil natijasida ishlab chiqilgan bo'lib, uning samaradorligi keyingi pedagogik eksperiment orqali tekshirilishi lozim. Shu sababli natijalar tasdiqlangan empirik xulosa emas, balki asoslangan didaktik taklif sifatida talqin etiladi.

NATIJALAR

1. Tushunchalarning mazmuni

Robert Ennis tanqidiy fikrlashni nimaga ishonish yoki nima qilish kerakligi haqida asosli qaror qabul qilishga qaratilgan oqilona va mulohazali fikrlash sifatida izohlaydi. Ushbu ta'rif tanqidiy fikrlashni tayyor bilimlarni yodlash emas, balki dalillarni tekshirish va xulosalarni asoslash jarayoni sifatida ko'rsatadi.

Peter Facione ekspertlar konsensusi (Delphi hisoboti, 1990) asosida tanqidiy fikrlashning oltita asosiy ko'nikmasini ajratadi: talqin qilish, tahlil qilish, baholash, xulosa chiqarish, izohlash va o'z-o'zini nazorat qilish. Ushbu tuzilma adabiy matn bilan ishlashda ham to'liq qo'llanilishi mumkin: talqin matn ma'nosini anglashni, tahlil uning tarkibiy qismlarini ajratishni, baholash esa talqinning dalillar bilan asoslanganligini tekshirishni anglatadi.

Tahliliy fikrlash tanqidiy fikrlashdan oldingi bosqich sifatida qaralishi mumkin. Uning mohiyati badiiy asarni tarkibiy elementlarga — syujet, kompozitsiya, personaj, til va obraz tizimiga — ajratish hamda ular o'rtasidagi sabab-natijaviy va ma'noviy bog'lanishlarni aniqlashdan iborat. Tanqidiy fikrlash esa shu tahlil natijalarini qabul qilish, qarama-qarshi qarashlar bilan solishtirish va asosli baho berish bosqichini o'z ichiga oladi.

2. Nazariy asoslar

Adabiy ta'limda reseptiv nazariyaning ahamiyati Louise Rosenblattning «Reader, Text, Poem» (1978) asarida ilgari surilgan transaksion yondashuvda ko'rinadi. Rosenblatt ma'noni na faqat matnda, na faqat o'quvchi ongida mavjud deb hisoblaydi; u o'quvchi va matn o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida yuzaga keladi. Demak, o'quvchini talqin jarayoniga jalb etish ham tahlil, ham tanqidiy fikrlashning zaruriy shartidir.

Lev Vygotskiy tomonidan ishlab chiqilgan yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi o'quvchi mustaqil bajara oladigan vazifalar bilan kattalar yordamida bajarilishi mumkin bo'lgan vazifalar o'rtasidagi oraliqni ko'rsatadi. Ushbu oraliqda Vud, Bruner va Ross

(1976) tomonidan «scaffolding» deb nomlangan bosqichma-bosqich yordam ko'rsatish strategiyasi samarali bo'ladi. Bu strategiya o'qituvchiga yordamni asta-sekin kamaytirib, o'quvchini mustaqil fikrlashga yo'naltirish imkonini beradi.

Metyu Lipmanning «Thinking in Education» (2003) asarida ilgari surilgan «tadqiqot jamiyati» (community of inquiry) g'oyasi esa fikrlashni guruhda, savol-javob va muhokama orqali rivojlantirish zarurligini asoslaydi. Adabiy dars ushbu yondashuv uchun qulay muhit bo'lib xizmat qiladi, chunki matn bo'yicha turli talqinlar bir-birini to'ldirishi va sinovdan o'tkazilishi mumkin.

3. Kognitiv darajalar va adabiy topshiriqlar

Bloom taksonomiyasi o'quv maqsadlarini oddiy eslab qolishdan oltinchi, eng yuqori darajagacha bo'lgan kognitiv jarayonlar ketma-ketligida tasniflaydi. Tahliliy va tanqidiy fikrlashning rivojlanishi uchun topshiriqlar quyi darajalardan yuqori darajalarga bosqichma-bosqich o'tishi lozim. 1-jadvalda ushbu darajalarning adabiy ta'lim materialida qanday ifodalanishi ko'rsatilgan.

1-jadval. Bloom taksonomiyasining kognitiv darajalari va ularga mos adabiy topshiriqlar

Daraja	Kognitiv jarayon	Adabiy topshiriq misoli
Eslab qolish	Asosiy faktlarni tiklash	Asardagi voqealar ketma-ketligini ayting.
Tushunish	Ma'noni izohlash	Asar nomining ramziy ma'nosini izohlang.
Qo'llash	Bilimni yangi matnga tatbiq etish	Ushbu asarda o'rganilgan badiiy vosita boshqa parchada qayerda uchrashini ko'rsating.
Tahlil qilish	Tarkibiy qismlarni ajratish va bog'lash	Personaj xarakteri rivojini uning hal qiluvchi harakatlari bilan bog'lang.

Daraja	Kognitiv jarayon	Adabiy topshiriq misoli
Baholash	Mezon asosida xulosa chiqarish	Muallif tanlagan yechim qanchalik ishonarli ekanini matn dalillari bilan asoslang.
Yaratish	Yangi mahsulot yoki muqobil talqin yaratish	Asar yakunini muqobil tarzda yozing va o'zgartirish sabablarini tushuntiring.

Jadvaldan ko'rinadiki, tahlil va baholash darajasidagi topshiriqlar tanqidiy fikrlashning asosiy ko'nikmalarini bevosita shakllantiradi. Shu sababli adabiy darslarda topshiriqlar tizimi eslab qolishdan boshlanib, baholash va yaratish darajasiga bosqichma-bosqich ko'tarilishi tavsiya etiladi.

4. Taklif etilgan didaktik model

Adabiy ta'limda tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun to'rt bosqichli model taklif etiladi: (1) kontekstga kirish, (2) matnni mustaqil o'qish va dastlabki talqin, (3) savollar orqali chuqurlashtirilgan tahlil, (4) baholash va refleksiya. Har bir bosqichda o'qituvchi yordami Vygotskiy zonasiga muvofiq kamayib boradi.

Modelning natijaviyligini baholash uchun 2-jadvalda ko'nikmalarning uch darajali mezonlari keltirilgan. Ushbu mezonlar o'quvchi javoblarini kuzatish va ularni boshlang'ich, o'rta hamda yuqori darajalarga ajratish uchun qo'llanilishi mumkin.

2-jadval. Tahliliy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining baholash mezonlari

Ko'nikma	Boshlang'ich daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
Matnni talqin qilish	Asosiy g'oyani umumiy shaklda aytadi	G'oyani tafsilotlar bilan izohlaydi	G'oyani ko'p qatlamli talqin qiladi

Ko'nikma	Boshlang'ich daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
Dalil keltirish	Matnga umumiy ishora qiladi	Aniq parcha yoki epizod keltiradi	Dalillarni tanlaydi va ularning chegarasini ko'rsatadi
Muqobil qarashni baholash	Faqat o'z fikrini bildiradi	Boshqa qarashni tinglaydi va eslatadi	Qarashlarni solishtirib asosli xulosa chiqaradi
Fikrni asoslash (refleksiya)	«Menimcha» deb boshlaydi	Fikrining sababini ko'rsatadi	O'z taxminlarini tekshiradi va o'zgartira oladi

MUHOKAMA

Taklif etilgan model adabiy ta'limning an'anaviy yondashuvidan asosan ikki jihatda farq qiladi. Birinchidan, u o'quvchini tayyor xulosani qabul qiluvchi emas, balki talqin qiluvchi subyekt sifatida ko'radi. Ikkinchidan, baholash mezonlari fikrlash sifatini aniq ko'rsatkichlar orqali o'lchash imkonini beradi. Bu esa o'qituvchiga o'quvchining rivojlanish dinamikasini kuzatish va topshiriqlarni individual ehtiyojga moslashtirish imkonini beradi.

Biroq modelning cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, taklif etilgan mezonlar empirik sinovdan o'tkazilmagan. Ikkinchidan, tanqidiy fikrlashni baholash subyektiv omillarga bog'liq bo'lishi mumkin, shu sababli baholovchilar o'rtasidagi kelishuvni ta'minlash alohida tadqiqot talab etadi. Uchinchidan, modelning samaradorligi o'qituvchining metodik tayyorgarligiga bog'liq bo'ladi: savollarni formal bajarish fikrlashni rivojlantirmasligi mumkin. Shu sababli keyingi tadqiqotlarda model o'zbek